

Куртов Анатолій Ігоревич

кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри
завідувач кафедри підготовки офіцерів запасу

Військо-юридичний інститут

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

Потіхенський Андрій Іванович

доцент кафедри військового права

Військо-юридичний інститут

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

Іващенко Сергій Миколайович

старший викладач кафедри загальновійськових дисциплін

Військо-юридичний інститут

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

Гашенко Сергій Васільович

старший викладач кафедри загальновійськових дисциплін

Військо-юридичний інститут

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

Пращук Софія Віталіївна

курсантка Військо-юридичного інституту

Військо-юридичний інститут

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

Правовий статус військовополоненого: важлива гарантія захисту прав та свобод людей, які беруть участь у сучасних збройних конфліктах

Анотація. Досліджуються наукові підходи щодо порядку дотримання міжнародних норм у галузі гуманітарного права, розглядаються основні принципи, права та обов'язки стосовно військовополонених в умовах воєнного стану в Україні.

Ключові слова: Правовий статус військовополонених, збройний конфлікт, політична нестабільність, військовополонений, конвенція.

В сучасному світі, де збройні конфлікти неодмінно виникають та мають свої наслідки, питання правового статусу військовополонених набуває особливої важливості. Розгляд цієї теми є актуальним не лише в контексті міжнародних військових конфліктів, але і як частина ширшого гуманітарного права, необхідністю розуміння та дотримання міжнародних норм у галузі гуманітарного права. Дана стаття висвітлює основні принципи, права та обов'язки стосовно військовополонених, що залишається актуальним, особливо в умовах воєнного стану в Україні.

Актуальність теми обумовлена кількома факторами.

По-перше, збройні конфлікти залишаються актуальною проблемою сучасності. У 2023 році в світі тривають десятки збройних конфліктів, в яких беруть участь мільйони людей.

По-друге, правовий статус військовополонених є важливою гарантією захисту прав і свобод людей, які беруть участь у збройних конфліктах. Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року, які встановлюють правовий статус військовополонених, є одними з найважливіших міжнародно-правових актів у сфері гуманітарного права.

По-третє, в сучасних збройних конфліктах часто порушуються права і свободи військовополонених. Це пов'язано з низкою факторів, таких як зростання інтенсивності збройних конфліктів, залучення недержавних

збройних формувань до конфліктів, а також політична нестабільність у деяких регіонах світу.

Військовополонений – це особа, яка потрапила в полон під час військових конфліктів або війни. Правовий статус цих осіб регулюється міжнародним гуманітарним правом, зокрема Женевськими конвенціями, що визначають їхні права, захист та умови третювання в полоні. Розуміння цього поняття є важливим для забезпечення справедливого та гуманного відношення до військовополонених у воєнний період.

Конвенція та Інструкція дають таке визначення поняття "військовополонені" - це особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій:

- особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил;

- членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам:

- ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;
- вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;
- вони носять зброю відкрито;
- вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни.

- членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує;

- осіб, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що

вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за відповідним зразком;

- членів екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права;

- жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни.

Зазначені особи вважаються військовополоненими з моменту коли вони підпадають під владу супротивника, до їхнього остаточного звільнення та репатріації. А якщо з'являється сумнів, чи належать особи, які брали участь у воєнних діях і потрапили до рук супротивника, до військовополонених, то такі особи користуються захистом Конвенції доти, доки їхній статус не буде визначений компетентним трибуналом.

Правовий статус військовополонених регулюється Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949 року, а також іншими міжнародно-правовими актами. Цей правовий статус передбачає, зокрема, наступні права військовополонених:

- право на життя, свободу, повагу до людської гідності;
- право на медичну допомогу;
- право на харчування, одяг, житло;
- право на повагу до релігії, звичаїв і традицій;
- право на листування, поштові відправлення, передачі;
- право на захист від тортур, нелюдського або жорстокого поводження.

За порушення правового статусу військовополонених передбачена кримінальна відповідальність.

Не вважаються військовополоненими, однак користуються пільгами та захистом, передбаченими Конвенцією особи зі складу медичного та духовного персоналу, затримані державою, що тримає в полоні, з метою надання допомоги військовополоненим. Також їм забезпечують усі можливості для надання медичної та духовної допомоги військовополоненим.

Під час виконання своїх медичних та духовних обов'язків вони також користуються такими привілеями: їм дозволяється періодично відвідувати військовополонених, які перебувають у складі робочих команд або в госпіталях поза табором.

Із цією метою держава, що тримає в полоні, надає в розпорядження їх необхідні транспортні засоби;

- у кожному таборі старший офіцер медичної служби несе відповідальність перед військовими властями табору за все, що пов'язане з діяльністю затриманого медичного персоналу;

- хоча вони повинні дотримуватися внутрішнього порядку табору, в якому їх тримають, таких осіб не можна змушувати виконувати будь-яку роботу, що не пов'язана з їхніми медичними або релігійними обов'язками.

Поняття військовополоненого визначає особу, що потрапила в полон у зв'язку зі збройним конфліктом чи військовою дією. Це поняття не лише визначає юридичний статус цих осіб, але і відображає гуманітарні принципи та зобов'язання, що регулюють їхнє поведіння та захист у рамках міжнародного права. Забезпечення справедливого та гуманного ставлення до військовополонених залишається ключовим аспектом глобального гуманітарного правопорядку.

Міжнародне гуманітарне право, особливо в контексті військовополонених, вкрай важливе для забезпечення гідного та гуманного поведіння під час збройних конфліктів. Ці норми визначають права та обов'язки сторін конфлікту, включаючи заходи для захисту військовополонених від неправомірного ставлення та забезпечення їхнього гуманного третиювання. Важливість цього правового каркасу полягає в тому, що він сприяє захисту

гідності та безпеки тих, хто опинився в полоні, та сприяє зменшенню людського страждання в умовах воєнного конфлікту.

Статус військовополоненого є вторинним щодо статусу комбатанта.

Це означає, що в більшості випадків саме комбатанти мають право на статус військовополоненого, який надає ряд гарантій і прав за Гаазькою конвенцією IV 1907 року, Женевською конвенцією III 1949 року, Додатковим протоколом I 1977 року і звичаєвим міжнародним гуманітарним правом.

Окрім комбатантів, відповідно до статті 3 Гаазької конвенції IV та статті 4 Женевської конвенції III статус військовополонених поширюється на цивільних осіб, які супроводжують збройні сили, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особовий склад робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил тощо. Також цей статус може стосуватися інших цивільних осіб, таких як члени екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, і екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту.

Не є військовополоненими, але можуть користуватися перевагами цього статусу медичний і духовний персонал, як це гарантує стаття 33 Женевської конвенції III.

Статус комбатантів своєю чергою мають особи зі складу збройних підрозділів, що виконують вимоги, висунуті до них статтею 1 Гаазької конвенції IV та статтею 4 Женевської конвенції III (за Женевською конвенцією III він формально поширюється лише на членів неінкорпорованих до збройних сил ополчень та добровольчих загонів, але де-факто і на регулярні збройні сили та інкорпоровані формування):

- a) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;
- b) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;
- c) вони носять зброю відкрито;
- d) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни.

Перша та остання вимоги висуваються міжнародним гуманітарним правом не до конкретної особи, що бере участь у збройних діях, але до

військових підрозділів загалом. Так, особа не позбувається статусу комбатанта (і відповідно вторинного статусу військовополоненого) через те, що не виконує одну чи й обидві з цих вимог, поки її підрозділ їх виконує.

Другий і третій критерії індивідуальні та стосуються конкретної особи. Невиконання їх призводить до втрати статусу військовополоненого.

Для окремих випадків стаття 4 Женевської конвенції III визначає достатність виконання лише двох критеріїв (відкрите носіння зброї та дотримання законів і звичаїв війни) для того, щоб особи могли розраховувати на статус комбатанта та, як наслідок, військовополоненого. Це стосується жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни.

Втрата статусу військовополоненого можлива, якщо він надається членам неінкорпорованих збройних формувань. Невиконання критеріїв, висунутих Женевською конвенцією III до комбатантів, може вплинути на позбавлення особи статусу військовополоненого.

Попри це, при розв'язанні питання про можливу втрату статусу військовополоненим повинні враховуватися положення статті 44 (3) Додаткового протокола I:

«Для сприяння посиленню захисту цивільного населення від наслідків воєнних дій комбатанти зобов'язані відрізнити себе від цивільного населення в той час, коли вони беруть участь у нападі або у воєнній операції, що є підготовкою до нападу. Однак у зв'язку з тим, що під час збройних конфліктів бувають такі ситуації, коли через характер воєнних дій озброєний комбатант не може відрізнити себе від цивільного населення, він зберігає свій статус комбатанта за умови, що в таких ситуаціях відкрито носить свою зброю:

- під час кожного воєнного зіткнення;

- в той час, коли він перебуває на виду в противника в ході розгортання в бойові порядки, що передують початку нападу, у якому він повинен взяти участь».

З урахуванням цієї норми міжнародним гуманітарним правом невиконання умови розрізнення може призводити до втрати статусу комбатанта, проте завжди потрібно зважувати, наскільки можливим для комбатанта було таке розрізнення в момент захоплення.

Коли особа без належних на те підстав не розрізняє себе з цивільним населенням, вона втрачає захист, який надає статус комбатанта, і, як наслідок, не має права й на вторинний статус – військовополоненого. Такі ситуації в науковій літературі часом позначаються як дилема незаконного комбатанта. Водночас якщо особа не має права на отримання статусу військовополоненого, то вона користується захистом (нехай й обмеженим), який гарантується для цивільних осіб за Гаазькою конвенцією IV, статтею 3, спільною для всіх Женевських конвенцій, статтею 75 Додаткового протокола I та звичаєвим міжнародним гуманітарним правом.

Наведені критерії визначення наявності статусу комбатанта, а також інші релевантні норми міжнародного гуманітарного права дозволяють зробити висновок, що до комбатантів (а згодом і військовополонених) потрапляють не лише представники регулярних збройних сил держави. Так, стаття 4 Женевської конвенції III серед можливих форм організації збройних підрозділів, представники яких мають право на первинний статус комбатанта та вторинний військовополоненого, називає добровольчі загони, ополчення, партизанські загони (стаття 4(A)(3), регулярні збройні сили уряду чи влади, невизнаних державою у конфлікті, жителів неокупованої території, що озброюються, щоб чинити опір силам загарбника.

Стаття 43 Додаткового протокола I додатково роз'яснює, що:

«Збройні сили сторони, що перебуває в конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, що перебувають під

командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих».

Ця стаття Додаткового протокола I по суті фіксує той факт, що до збройних сил держави в розумінні міжнародного гуманітарного права можуть належати не лише ті формування, що відповідно до національного законодавства позначаються як складові збройних сил. Серед таких формувань можуть бути й напіввоєнні організації чи озброєні організації, якими є, наприклад, поліція, ОМОН тощо. У разі включення подібних формувань до збройних сил сторона в конфлікті повинна повідомляти про це іншу.

Що ж дає статус військовополоненого? Військовополоненим за міжнародним гуманітарним правом гарантуються певні стандарти поводження та утримання, які значною мірою не поширюються на осіб, що не мають права на цей статус. Так, Женевська Конвенція III регулює початок полону, визначає коло питань, відповіді на які допустимо вимагати в захопленого в полон, покладає на державу, що бере в полон, зобов'язання з переміщення військовополонених у зони, віддалені від збройних дій.

Окрім того, детально встановлюються правила організації таборів військовополонених та умов у них – від санітарно-гігієнічних і соціально-побутових до питань збереження внутрішньої військової субординації, свободи листування та духовно-інтелектуальної діяльності.

Окрім того, держави, що тримають у полоні, зобов'язуються повернути або ж репатріювати військовополонених. Репатріація може відбутися як до завершення конфлікту (наприклад, у випадку важкої хвороби військовополоненого чи за умови укладення спеціальної угоди сторонами конфлікту в межах обміну військовополоненими), так і після його завершення.

При цьому сторони збройного конфлікту мають забезпечувати належні умови репатріації, розрахуватися з боргами (якщо такі встигли сформуватися через залучення військовополонених до праці) і видати необхідні документи про перебування в полоні військовополоненим.

Репатріація без згоди військовополоненого за загальним правилом не бажана (хоча є винятки й різні погляди на це питання), а особи, стосовно яких розслідуються факти вчинення ними воєнних злочинів, не репатріюються до їх засудження та виконання стосовно них вироку.

Міжнародне гуманітарне право, яке регулює статус військовополонених, відіграє визначальну роль у захисті прав та гідності осіб, які опинилися в полоні під час воєнного конфлікту. Це право створює необхідний юридичний каркас для гуманного поводження, забезпечення безпеки та зменшення людського страждання в умовах війни. Важливість дотримання цих норм визнається як ключовий елемент глобального зусилля з примирення та збереження гідності в умовах конфліктів.

Важливість статусу, тримання та обміну військовополоненими в організаційно-правовому аспекті не може бути переоцінена в контексті міжнародних конфліктів. Організаційно-правовий підхід визначає правила та процедури, які регулюють відносини сторін конфлікту щодо військовополонених. Статус визначає права та обов'язки військовополонених відповідно до міжнародних норм, тримання зобов'язує сторони конфлікту забезпечити гідне та безпечне утримання полонених, а обмін військовополоненими сприяє гуманітарним цілям, включаючи зменшення страждань та відновлення сприятливих умов для миру. Впровадження цих аспектів в організаційно-правовий фреймворк сприяє забезпеченню захисту прав та гідності військовополонених, а також сприяє спрощенню врегулювання конфліктів для досягнення стійкого миру.

За міжнародним правом військовополонені мають імунітет комбатанта й не несуть відповідальність за діяння, які в цивільному житті утворювали б склад злочину. Звісно, якщо вони не супроводжуються суттєвими порушеннями законів і звичаїв ведення війни, тобто воєнними злочинами.

Відсутність досвіду роботи з військовополоненими та недостатнє розуміння статусу військовополонених за міжнародним правом слідчими та прокурорами призвело до ситуації, коли в перший місяць повномасштабної

війни стосовно всіх військовополонених відкривалися кримінальні провадження з кваліфікацією посягання на територіальну цілісність (ст. 110 Кримінального Кодексу України) та організація незаконного перетину кордону (ст. 334 Кримінального Кодексу України). Наступним кроком було подання клопотання до слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (або у випадках прилеглих до території бойових дій – рішення прокурора про взяття під варту) для забезпечення їх утримання [6].

Зважаючи на згаданий імунітет, такі дії не узгоджуються із зобов'язаннями України за міжнародним правом. Водночас після низки консультацій з фахівцями в цій сфері, зокрема юристами-міжнародниками, Офіс Генерального прокурора змінив згадану практику на належну – такі дії не кваліфікуються як злочин (якщо немає інформації про причетність до вчинення воєнних злочинів). Відповідно для утримання військовополоненого не потрібне рішення слідчого судді, адже достатньо рапорту від того органу влади, який відповідає за розміщення військовополоненого [3].

Офіс Генерального прокурора підготував методичні рекомендації щодо кваліфікації дій військовополонених і розіслав їх регіональним та окружним прокуратурам у формі листа-орієнтування.

Таким чином вдалося узгодити класичні норми кримінального процесуального законодавства та міжнародного права в частині кваліфікації дій військовослужбовців, що потрапили в полон.

Станом на 24 лютого 2022 року єдиним нормативно-правовим актом, у якому йшлося про військовополонених, була Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України (2017). Зокрема, вона містить положення про статус військовополоненого, заборонені стосовно нього дії, проте бракує відповідей на питання про розміщення, інформування, доступ третіх осіб до військовополоненого тощо [8].

Згодом зусиллями різних органів влади, зокрема Офісу Генерального прокурора, який координував цей процес (оскільки дії військовополонених на

початку кваліфікувалися як злочин, то і питання поміщення під варту закріпилося за ним), було розроблено та ухвалено компетентними органами нові нормативно-правові акти, які регулюють практичні питання, що виникли під час роботи з військовополоненими.

В квітні 2022 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову «Про порядок тримання військовополонених», детально визначивши умови тримання військовополонених, порядок їх розміщення, місця розміщення тощо. Фактично ним урегульовано «табори» для військовополонених, хоча залежно від активності бойових дій та процесів обміну не всі військовополонені встигають потрапити в такі спеціальні місця, розташовані на заході України.

Окремо варто звернути увагу на порядок обміну військовополоненими, політичний за замовчуванням, адже міжнародне гуманітарне право не регулює це питання. Протягом 2014–2022 рр. обміни відбувалися та здійснювалися різними органами влади залежно від контактів з іншою стороною. Наприклад, активну участь у цьому процесі брала Уповноважена Верховної Ради України з прав людини.

Станом на червень 2022 року питаннями обміну військовополоненими займається Головне управління розвідки Міністерства оборони України та Служба безпеки України [9].

12 квітня 2022 року Кабінет Міністрів України затвердив Порядок здійснення передання військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення захисників України, які перебувають у полоні держави-агресора.

Також уряд вніс зміни до постанови від 11 березня 2022 року № 257 «Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими», згідно з якими рішення про передачу військовополонених ворогів і звільнення захисників України, які перебувають у полоні держави-агресора, ухвалюються відповідно до Порядку здійснення передачі військовополонених.

Варто звернути увагу на те, що обмін військовополоненими відбувається за погодженням з Офісом Генерального прокурора, якщо розслідується

кримінальне провадження, де військовополонений має статус підозрюваної або обвинуваченої особи, через складність доступу до таких осіб, якщо вони покинуть територію України.

Організаційно-правовий аспект статусу, тримання та обміну військовополоненими є критично важливим у контексті міжнародних конфліктів. Визначення чітких правил і процедур, забезпечення гідного статусу та тримання, а також організація обміну військовополоненими є ключовими елементами, спрямованими на зменшення страждань під час конфліктів та сприяння процесам миру. Ефективна реалізація цих аспектів сприяє виконанню гуманітарних цілей та створює підґрунтя для розвитку стійкого міжнародного правопорядку в умовах воєнних подій.

Висновок. У висновку необхідно відзначити, що вивчення правового статусу військовополонених виявляється необхідним та важливим завданням у контексті міжнародного гуманітарного права. Розгляд цієї теми дозволяє уточнити та розширити розуміння прав та обов'язків, які захищають військовополонених в умовах конфлікту. Забезпечення гідного та правовірного статусу цих осіб визначається міжнародними договорами, зокрема Женевськими конвенціями, що сприяє покращенню гуманітарних умов під час військових дій та сприяє зміцненню принципів справедливості та правопорядку в умовах конфлікту.

Правовий статус військовополоненого є важливою гарантією захисту прав і свобод людей, які беруть участь у збройних конфліктах. Він захищає військовополонених від незаконних дій і гарантує їм основні права, необхідні для збереження їхнього життя, свободи та людської гідності.

У сучасних збройних конфліктах часто порушуються права і свободи військовополонених. Це пов'язано з низкою факторів, таких як зростання інтенсивності збройних конфліктів, залучення недержавних збройних формувань до конфліктів, а також політична нестабільність у деяких регіонах світу.

У зв'язку з цим, важливою є розробка заходів, спрямованих на забезпечення дотримання правового статусу військовополонених в сучасних збройних конфліктах. Це містить в собі:

- посилення міжнародного контролю за дотриманням Женевських конвенцій про захист жертв війни;
- розробку нових міжнародно-правових актів, які б удосконалювали правовий статус військовополонених;
- підвищення обізнаності про права і свободи військовополонених серед військовослужбовців і населення.

Зважаючи на важливість дотримання правового статусу військовополонених, необхідно докладати зусиль для забезпечення його дотримання в сучасних збройних конфліктах.

Список джерел:

1. Детальніше про стан справ з військовополоненими див.: Томак М., Бродік П., Волкова Н., Павлюк А., Винокуров І. «В'язні війни. Міжнародна практика щодо звільнення полонених, заручників і політв'язнів: висновки для України». 2018.–77с. URL: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Viazni-Viyny-mizhnarodna-praktyka.pdf>.

2. Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2022 р. № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2022-п#Text>.

3. Гнатовський М., Хавронюк М., Крапивін Є., Азаров Д. Пам'ятка Щодо юридичної кваліфікації дій військовополонених (для органів досудового розслідування та органів прокуратури)//JustGroup, ЦППР, НаУКМА [Електронний ресурс]. URL: <https://justtalk.com.ua/post/pamyatka-schodo-yuridichnoi-kvalifikatsii-dij-vijskovopoloneni>.

4. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (укр/рос): Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 р: станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
5. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
6. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III: станомна 1груд. 2023 р.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
7. Правовий статус військовополонених – WikiLegalAid. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Правовий_статус_військовополоненх.
8. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ М-ва оборони України від 23.03.2017 р. № 164: станом на 31тра в. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.
9. Про затвердження Порядку тримання військовополонених: Постанова Каб. Міністрів України від 05.04.2022 р. № 413: станом на 30 ерп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-п#Text>.
10. Статус «військовополонений» – новий виклик для системи правосуддя в Україні? Discussion paper. URL:<https://justtalk.com.ua/post/status-vijskovopoloneni-j-novi-viklik-dlya-sistemi-pravosuddya-v-ukraini-discussionaper>.